

KONSTANTY ALEKSANDER JELEŃSKI I „PREUVES”. REKONESANS

Aleksandra DĘBSKA-KOSSAKOWSKA (Uniwersytet Śląski, Katowice)

ORCID: 0000-0002-1309-8137

W marcu 1951 roku ukazał się pierwszy numer miesięcznika „Preuves”. Pismo było dziełem jednego człowieka, François Bondy’ego. Stało się też pierwszym periodykiem wydawanym bezpośrednio przez Międzynarodowy Sekretariat Kongresu Wolności Kultury, na którym wzorować się będą pozostałe czasopisma kongresowe. Tworzony wówczas miesięcznik pojawił się w środowisku sobie wrogim. Mimo że, jak pisze Walter Laquer, „Francuzi nie byli gotowi do przyjęcia międzynarodowego czasopisma o zabarwieniu liberalnym, czas po prostu mu nie sprzyjał”¹, to początkowe numery wyraźnie określiły orientację pisma oraz jego zakres problemowy.

„Preuves” Bondy’ego — jak pisze Basil Kerski — były miesięcznikiem, który bronił Europy, opierając się na wartościach będących dorobkiem kultury europejskiej, jak prawo, jednostka, wolność myślenia. Krytyka politycznych i kulturalnych aspektów komunizmu okresu stalinizmu i postalinowskiego, zaangażowanie w dialog francusko-niemiecki oraz propagowanie idei europejskiej, stworzenia wspólnej Europy, stały w centrum zainteresowań redakcji².

Cele periodyku, wyrażone w kolejnych numerach piórem założyciela i zaproszonych przez niego intelektualistów, zebrał francuski monografista Kongresu i jednocześnie autor wprowadzenia do antologii tekstów publikowanych na łamach „Preuves”. Wedle Pierre’a Grémiona należały do nich:

Obrona Europy i wsparcie wartości europejskich w walce ze stalinizmem [...]. Oddzielenie kultury rosyjskiej od radzieckiej. Unikanie narzucanej przez przeciwnika stylistyki wyprawy krzyżowej, lecz dostarczenie „dowodów” [„preuves”] na temat sytuacji w radzieckiej kulturze. „Miesięczne zeszyty” Kongresu Wolności Kultury pragną do-

¹ W. Laquer, *Kongres Wolności Kultury*, Przegląd Polityczny 1997 nr 33/34, s. 60.

² B. Kerski, *Pisać i zachęcać do pisania. Portret François Bondy’ego*, [w]: tegoż, *Homer na placu Poczdamskim. Szkice polsko-niemieckie*, Lublin 2008, s. 24.

starczyć swym czytelnikom wyczerpujących informacji opartych na wiarygodnych źródłach. W 1951 „Preuves” publikuje listę sześciu wydawanych we Francji biuletynów i czasopism, które podobnie jak sam miesięcznik nakierowują czytelnika na równie wiarygodne źródła. Są to: „La Réalité russe”, „Bulletin de l’Association d’études et d’informations politiques internationales”, „Masses-Information”, „Kultura”, „Contacts”, „Les Cahiers critiques du communisme”. Poza informowaniem — refleksja nad totalitaryzmem [...]. Pismo ma być miejscem debaty transatlantyckiej³.

Zarówno wyznaczone cele, jak i obszary zainteresowań okazują się zbieżne z linią programową paryskiej „Kultury”. Co więcej, jak zaznacza francuski historyk, „Kultura” odcisnęła swe piętno na wzorcowym czasopiśmie Kongresu.

[...] niezależność „Preuves” — pisał Grémion — nie wynika tylko z profilu jego twórcy, ale ze skrzyżowania wielu intelektualnych sieci, kształtujących całość, w pierwszym rzędzie z polskim miesięcznikiem na wygnaniu „Kulturą”, która także jest w czołówce walki antytotalitarnej i europejskiej⁴.

Wspólne założenia obu periodyków, bez wątpienia fundamentalne dla realizacji wspólnych projektów, wspierały się — jak zauważa Grémion — na relacji przyjaźni pomiędzy twórcami miesięczników, zainicjowanej już w czasie pierwszego spotkania Kongresu, w którym uczestniczyli Jerzy Giedroyc i Józef Czapski⁵.

Pierwsze kontakty nie zapowiadały jednak przyjacielskich relacji. Świadczenia obu stron wskazują wzajemną niechęć. Ale nie pierwsze wrażenia, emocje czy uczucia odegrały najistotniejszą rolę w projektowaniu możliwej współpracy. Ważnym, strategicznym celem Giedroycia było wprowadzenie Konstantego A. Jeleńskiego do struktur Kongresu⁶. Choć bliskie związki między „Kulturą” a „Preuves” zainicjowane zostały jeszcze przed rozpoczęciem współpracy z Jeleńskim⁷, to bez wątpienia wieloletnia

³ P. Grémion, *Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury w Paryżu (1950–1975)*, Warszawa 2004, s. 38.

⁴ P. Grémion, *Présentation*, [w:] „Preuves”, *une revue européenne à Paris. Présentation, choix de textes et notes de Pierre Grémion. Postface de François Bondy*, Paris 1989, s. 14 (“l’originalité de “Preuves” ne découle pas seulement du profil de son animateur mais tout autant des réseaux intellectuels qu’elle agrège avec, au première rang, la revue polonaise en exil “Kultura”, elle aussi en pointe du combat antitotalitaire et européen”).

⁵ Szczegółowo kwestię tę omawia: M. A. Supruniuk, *Przyjaciele wolności. Kongres Wolności Kultury i Polacy*, Warszawa 2008. Warto podkreślić, że choć o życiu polskiego wychodźstwa napisano już wiele, to nadal pozostają obszary wymagające badawczej uwagi, zwłaszcza te, w których sprawa polska jest jednym z wielu elementów mozaiki. Do takich obszarów bez wątpienia należy zaangażowanie Polaków w działania Kongresu Wolności Kultury. Mirosław Supruniuk w swojej książce dotyka nieznannej wcześniej problematyki, ale jak sam pisze: „To jednak wciąż jedynie przyczynek, wstęp do opisu” (s. 12). Niemniej do dziś praca ta stanowi najbardziej wnikliwą i znaczącą pozycję dotyczącą udziału polskiej emigracji w pracach Kongresu.

⁶ Piszą o tym: M. A. Supruniuk, dz. cyt.; A. S. Kowalczyk, *Kongres Wolności Kultury. Jeleński. Miłosz*, [w:] tegoż, *Wena do polityki. O Giedroyciu i Mieroszewskim*, Warszawa 2014.

⁷ Pierwszym Polakiem, któremu swoje łamy udostępniło „Preuves”, był Czesław Miłosz. Epizod ten omawia O. Glondys, *Kongres Wolności Kultury i wolność Czesława Miłosza: refleksja o zaangażowaniu i drodze do prawdy w dobie zimnej wojny*, Archiwum Emigracji. Studia — Szkice — Dokumenty 2011 z. 1–2. W trzecim, majowym numerze kongresowego pisma, zaprezentowana zostaje sylwetka poety (*Un poète Polonais Czesław Miłosz*, Preuves 1951 nr 3), w numerach następnych zaś ukazują kolejne teksty Miłosza, fragmenty pisanego wówczas *Zniewolonego umysłu*. Współpraca autora *Zdobycia władzy* z Kongresem stanowiła dla poety istotne wsparcie w trudnym dla niego czasie, ale przecież opieka Kongresu nie była aktem bezinteresownym. Kongres Wolności Kultury, po prostu, potrzebował Miłosza. Wówczas przecież budo-

praca autora *Zbiegów okoliczności* w sekretariacie Kongresu Wolności Kultury wydaje się najtrwalszym spoiwem wiążącym polskie środowisko emigracyjne z międzynarodową koalicją antytotalitarną.

„Z bliskiej współpracy François Bondy’ego i Konstantego Jeleńskiego narodziło się pismo świetne, najbardziej otwarte na Europę ze wszystkich pism wydawanych po wojnie w Paryżu: żadne mu dotąd nie dorównywało”⁸ — pisał Pierre Grémion. W innym miejscu badacz podkreślał, że „przymierze między »Preuves« i »Kulturą« zostało zacieśnione przez przyjaźń między François Bondym i Konstantym A. Jeleńskim”⁹. Spośród Polaków to właśnie Jeleński najmocniej naznaczył swoją obecnością paryski miesięcznik. Dzięki staraniom Giedroycia został w 1952 roku zatrudniony w Sekretariacie Generalnym Kongresu Wolności Kultury, podejmując pracę w redakcji „Preuves”.

Francuskojęzyczne teksty Konstantego Jeleńskiego odnaleźć można w kolejnych numerach miesięcznika „Preuves”. Tylko nieliczne z nich zostały przełożone na język polski i opublikowane w „Zeszytach Literackich”¹⁰. Biblioteka Narodowa w Warszawie dysponuje zasobem numerów miesięcznika od 1951 do 1970 roku, brakujące 5 numerów (42 z 1954 r., 47 i 58 z 1955 r., 67 z 1956 r. i 109 z 1960 r.) znajduje się w Bibliotece Narodowej w Paryżu. Konstanty Jeleński na łamach „Preuves” publikował artykuły własnego autorstwa od 1953 do 1968 roku. Liczba tekstów sygnowanych jego nazwiskiem jest imponująca. Choć François Bondy w drukowanym w „Kulturze” pośmiertnym wspomnieniu przyjaciela pisał: „Przeczytałem w ostatnich dniach ponownie artykuły Kota w »Preuves«. Było ich w sumie 106, poczynając od długich esejów a kończąc na krótkich notach”¹¹, to faktyczna liczba tekstów Jeleńskiego jest znacznie wyższa. Prawdopodobnie wydaje się, że redaktor „Preuves” przywołał tylko te jego teksty, które wymienione zostały w spisach treści kolejnych numerów miesięcznika. Jednak oprócz zatytułowanych, obszernych esejów czy komentarzy polityczno-społecznych, wypowiedzi polskiego krytyka ukazywały się w stałych rubrykach „Preuves”. I tak zazwyczaj znacznie krótsze, choć także tytułowane teksty znajdują się w działach: „Przeglądy” („Les Revues”), „Periodyki” („Les Periodiques”), „Noty i kontrnoty” („Notes et Contrenotes”) oraz „Noty i fałszywe noty” („Notes et Fausses Notes”). Łącznie jest ich również ponad setka. Ponadto Jeleński był współautorem kilku artykułów.

„Preuves” były zatem obok „Kultury” najważniejszym miejscem publikacji pism Konstantego A. Jeleńskiego. Dla porównania na łamach „Kultury” ukazało się „236

wał swoją pozycję na rynku wydawniczym. Świadectwo uznanego poety, uciekiniera zza żelaznej kurtyny, z całą mocą wpisywało się w linię programową formującego się periodyku. Dowodzi tego przede wszystkim fakt, jak wiele miejsca sprawa Miłosza zajęła na łamach pierwszych numerów „Preuves”. W początkowym okresie ukazywania się miesięcznik liczył około 30 stron, teksty polskiego poety obejmowały nawet jedną piątą całości.

⁸ P. Grémion, *K. Jeleński a Kongres Wolności Kultury*, *Kultura* 1987 nr 9, s. 32.

⁹ P. Grémion, *Présentation*, s. 15 („L’alliance entre *Preuves* et *Kultura* devait enfin être resserrée par l’amitié entre François Bondy et Constantin Jeleński”).

¹⁰ Zob.: K. A. Jeleński, *Fénéon: krytyk i amator* (*Preuves* 1967 nr 191), *Gepard w proch ob-rócony* (*Preuves* 1959 nr 97), tłum. P. Kłoczowski, *Zeszyty Literackie* 1992 nr 40.

¹¹ F. Bondy, *Kot*, *Kultura* 1987 nr 7/8, s. 37.

pozycji autorstwa Jeleńskiego”¹². Ta bibliografia obejmuje zarówno wielostronicowe eseje, jak i krótkie recenzje, sprawozdania i komentarze. Podkreślić także należy, że dla „Kultury” pisał znacznie dłużej, bo od 1950 aż do swojej śmierci w 1987 roku. Biorąc pod uwagę długość okresu współpracy: dla miesięcznika Giedroycia pisał przez 37 lat, a dla „Preuves” przez 16, dorobek eseisty ogłaszany po francusku w miesięczniku Bondy’ego pod względem ilościowym zdecydowanie przewyższa ten opublikowany na łamach „Kultury”. O ile jednak wybór tekstów pisanych dla emigracyjnego miesięcznika doczekał się książkowej publikacji, o tyle eseistyka i publicystyka z kongresowego pisma pozostaje rozproszona. François Bondy pisał:

Podczas kiedy eseje z „Preuves” takich ludzi jak Claude Mauriac, François Fontaine, Emmanuel Brel, Jean Bloch-Michael, Roger Caillois i — last but not least — Raymond Aron zebrane są w tomach, esejów Kota nikt nie zebrał, przynajmniej po francusku [...] ¹³.

Poruszane przez Konstantego Jeleńskiego wątki mieszczą się w dwóch obszarach problemowych. Są to kwestie społeczno-polityczne oraz zagadnienia dotyczące kultury, sztuk plastycznych i literatury. Zarówno wśród tekstów z obszaru społeczno-politycznego, jak i tych dotyczących sztuki wskazać można eseje, recenzje, komentarze, artykuły sprawozdawcze i krytyczne. Jeleński, kierując swą wypowiedź do czytelnika zachodniego, podejmuje tematy, które bynajmniej nie cieszyły się zainteresowaniem zwłaszcza francuskich intelektualistów, choć zgodne były z celami, jakie postawił przed sobą Kongres. Broniąc wolności kultury przed wszelkimi przejawami totalitaryzmu, Jeleński rzetelnie i wnikliwie zapoznawał francuskiego czytelnika z sytuacją polityczną i społeczną nie tylko w kraju jego pochodzenia, ale i w innych państwach Europy, które znalazły się w strefie wpływów Związku Radzieckiego.

Już drugi tekst Jeleńskiego opublikowany na łamach „Preuves” wprowadza we wnętrze totalitarnego terroru.

Po trzech dniach od skazania biskupa Kaczmarka na dwanaście lat więzienia, nie można jeszcze ocenić wszystkich konsekwencji, jakie dla społeczeństwa polskiego przyniesie zawieszenie kardynała Wyszyńskiego, prymasa Polski ¹⁴.

Tymi słowami Jeleński rozpoczął relację dotyczącą pokazowego procesu, który polskie władze komunistyczne wytoczyły biskupowi kieleckiemu, Czesławowi Kaczmarkowi. Metodą totalitarnego systemu, atakującego z niezwykłą mocą, przeciwstawia postawę reprezentowaną przez biskupa Kaczmarka i kardynała Wyszyńskiego. Jeleński przywołuje zatem słowa Prymasa Polski, wypowiedziane trzy dni po skazaniu biskupa kieleckiego i tuż przed jego aresztowaniem: „Jest w człowieku wewnętrzna prawda, której nie może osiągnąć żadna siła fizyczna” ¹⁵. Do prasowych doniesień komentują-

¹² J. Kandziora, *Wprowadzenie*, [w:] *Konstanty Aleksander Jeleński w wydawnictwach Instytutu Literackiego*, Warszawa 2007, s. XIX.

¹³ F. Bondy, *Kot*, s. 37.

¹⁴ K. A. Jeleński, *La vie intérieure et la force physique. Destin de l'Église en Pologne* (Życie wewnętrzne i przemoc fizyczna. Kierunki Kościoła w Polsce), *Preuves* 1953 nr 33, s. 63 (“On ne peut encore évaluer toutes les conséquences qu'aura pour le peuple polonaise la suspension du cardinal Wyszyński, primat de Pologne, trois jours après la condamnation de l'évêque Kaczmarek à douze ans de prison”).

¹⁵ Tamże, 65. (“Il y a dans l'homme une vérité intérieure qui ne peut être atteinte par aucune force physique”).

cych uwięzienie kardynała przez komunistyczne władze Jeleński powrócił w tekście *Odpowiedzi katolików*¹⁶.

Pierwsze polityczno-społeczne artykuły Jeleńskiego ujawniają jego publicystyczną rzetelność; omawiane zagadnienie zostaje ukazane w szerszym — z uwagi na potencjalnie niezorientowanego odbiorcę — kontekście. Przedstawione są zarówno źródła opisanych wydarzeń, jak i ich konsekwencje. Co równie ważne, gdyż charakteryzuje te artykuły pisarza, które poświęcone zostały sytuacji społecznej i politycznej w krajach bloku wschodniego — jest to analiza oficjalnych doniesień prasowych, odsłaniająca skalę manipulacji dokonywanej przez komunistyczne władze.

Historyczne wydarzenia 1956 roku mocno zaznaczyły się w społeczno-politycznym nurcie pisarstwa Jeleńskiego. Polski krytyk i eseista poddaje analizie przemiany, jakie wówczas zaszły w Polsce, czyni to zarówno na łamach „Kultury”, jak i „Preuves”. Majowy numer emigracyjnego pisma przynosi obszernie omówienie głównych tematów debaty w Polsce po XX Zjeździe KPZR¹⁷. Równoległe z kierowaną do czytelnika polskiego analizą, w czerwcowym wydaniu „Preuves”¹⁸ ukazuje się adresowana do francuskojęzycznego odbiorcy wypowiedź Jeleńskiego, dotycząca przemian zachodzących w państwach bloku wschodniego. Zamieszczony w kongresowym piśmie artykuł inicjuje cały cykl tekstów poświęconych sytuacji w Polsce.

Kronika Poznania przedstawia nie tylko przebieg czerwcowego zrywu wolności, ale także rekonstruuje jego prasowy obraz¹⁹. W *Granicach polskiej niezależności* porównuje węgierską rewolucję, której konsekwencje nie są wówczas jeszcze znane, i polską rewolucję, „która została zablokowana. Tylko wielka inicjatywa międzynarodowa [...] może przywrócić Polakom nadzieję, która rozżarzyła się w nich kilka tygodni temu”²⁰.

Do wydarzeń z 1956 roku Jeleński powracał wielokrotnie, między innymi w tekstach *Polska Gomułki. Nadzieje i niebezpieczeństwa*²¹, *Chiński argument w Polsce*²² czy w artykule *Polska między oborą a ołtarzem*²³, gdzie z dystansu trzech lat analizował i oceniał zmiany zainicjowane polskim październikiem. Co charakterystyczne, eseista październikowe zmiany w Polsce przedstawia na wielu płaszczyznach: społecznej, ekonomicznej, kulturowej i etycznej. W polu jego uwagi znajduje się także relacja między władzą państwową a Kościołem katolickim.

Omawiając dorobek Jeleńskiego prezentowany na łamach „Preuves”, nie sposób uniknąć analogii z jego piśmiennictwem ogłoszonym w „Kulturze”. „Filologiczne” porównanie charakteryzuje wyraźnie nadawcę tekstów. Przytoczone tytuły nie są przedrukami tekstów pisanych dla „Kultury”, choć oczywiście można wskazać pewne zbieżności, ale dotyczą one jedynie fragmentów artykułów. Łączy je przecież osoba autora. Te same tezy pojawiają się więc w tekstach drukowanych na łamach obu pism. Autor *Apokalipsy i perspektywy* korzysta, redagując swoje wypowiedzi, z fragmentów tekstów wcześniejszych, ale czyni to pisząc i dla „Preuves”, i dla „Kultury”. Tak dzieje

¹⁶ Zob: K. A. Jeleński, *Correspondances catholiques*, Preuves 1954 nr 36.

¹⁷ Zob.: Tenże, *Po trzęsieniu ziemi*, Kultura 1956 nr 5.

¹⁸ Zob.: Tenże, *La Pologne découvre le connu*, Preuves 1956 nr 64.

¹⁹ Zob.: Tenże, *Chronique de Poznan*, Preuves 1956 nr 66 (nad artykułem zamieszczono rysunek autorstwa Józefa Czapskiego).

²⁰ Tamże, s. 42 (“L’évolution polonaise est bloquée. Seule une grande initiative international [...] pourrait rendre aux Polonais l’espoire que était si ardent chez eux il ya quelques semaines”).

²¹ Zob: K. A. Jeleński, *La Pologne de Gomułka. Espoires et dangers*, Preuves 1957 nr 72.

²² Tenże, *L’argument chinois en Pologne*, Preuves 1957 nr 77.

²³ Zob: Tenże, *La Pologne entre l’étable et l’autel*, Preuves 1959 nr 106.

się w przypadku przywołanych już artykułów *Po trzęsieniu ziemi* i *Polska odkrywa znane*.

W opublikowanym w „Preuves” tekście odnaleźć można obszernie fragmenty wcześniejszego, drukowanego w „Kulturze” artykułu. Z kolei w *Bezdrożach komunizmu*, drukowanych w piątym numerze „Kultury” z 1962 roku, Jeleński przypomniał tezy z opublikowanego w „Preuves” w 1957 roku artykułu *Chiński argument w Polsce*. Choć pośród artykułów o charakterze polityczno-społecznym, ukazujących się na łamach kongresowego pisma, odnaleźć można także przedruki, to lwia część jego publikacji pisana była do tego czasopisma, dla wyraźnie określonego zachodnioeuropejskiego adresata, któremu obce było doświadczenie totalitarnej rzeczywistości.

Jeleński w swym pisarskim dorobku szeroko rozumianej problematyce polityczno-społecznej poświęcił bardzo wiele stron, nie sposób jednak dostrzec w tej spuściźnie tak charakterystycznego dla innych przedstawicieli środowiska paryskiej „Kultury” (Giedroycia, Mieroszewskiego czy Grudzińskiego) politycznego zapалу. Autor *Zbiągów okoliczności* zawsze broni fundamentalnych zasad demokratycznych, raczej bada, analizuje, przedstawia analogie, eksponuje sprzeczności, czyta, komentuje, wciąga wnioski. Sam poruszony niejednokrotnie tragicznymi wydarzeniami nie kryje emocjonalnego stosunku do opisywanych wypadków. Wydaje się, że tłumacząc zwłaszcza gwałtowne zrywy wolności, chce wstrząsnąć opinią publiczną Zachodu; za wypadkami politycznymi kryją się przecież ludzkie dramaty. Jeleński wnikliwie pochyła się nad problemem, zmierzając do uchwycenia jego istoty. Unika kategorięczyń sądów, próbuje zrozumieć.

Drugi nurt pisarstwa Jeleńskiego drukowanego na łamach „Preuves” obejmuje zagadnienia związane z literaturą i sztukami plastycznymi. I w tym obszarze odnajdziemy te walory pióra eseisty, które zaznaczyły się w tekstach o charakterze społeczno-politycznym, zresztą pisząc o sztuce, nie sposób nie dotknąć chociażby problematyki społecznej. Jeleński zainteresowany jest wszelkimi przemianami, jakie zachodzą w tej sferze ludzkiej aktywności, zwłaszcza w państwach pozostających pod wpływem Związku Radzieckiego, dlatego też wyznaczenie ostrych granic problemowych ma charakter jedynie porządkujący, wskazuje dominantę. Dzieje się tak, ponieważ w swoich tekstach sprawozdawczych, krytycznych, a przede wszystkim w esejach autor *Awangardy i Rewolucji* zmierza do całościowego ujęcia prezentowanego zagadnienia.

Przedstawiając problematykę poruszaną przez Jeleńskiego na łamach „Preuves”, przywołać należy właśnie *Awangardę i Rewolucję*. Co ciekawe, esej ów, analizujący sztukę w porewolucyjnej Rosji, ukazał się niemalże równolegle w czwartym, kwietniowym numerze „Tempo Presente”²⁴ — wydawanego we Włoszech czasopisma Kongresu Wolności Kultury, w piątym, majowym numerze „Kultury” z 1960 roku i w sto jedenastym, również majowym zeszycie „Preuves”²⁵. Sądzę, że *Awangardę i Rewolucję* należy przywołać przynajmniej z dwóch kluczowych powodów. Opublikowanie eseju w trzech czasopismach sugeruje, że prezentowana w nim refleksja jest istotna dla samego Jeleńskiego. Jako ważną i aktualną traktują ją również redaktorzy przywołanych miesięczników. Wreszcie z rozważaniami polskiego eseisty mieli szansę zapoznać się czytelnicy z trzech różnych kręgów językowych! W skierowanym do polskiego czytelnika tekście wyraźnie podany został powód prowadzonych przez Jeleńskiego rozważań:

²⁴ Zob.: Tenże, *Avanguardia e rivoluzione*, Tempo Presente 1960 nr 4, s. 245–251.

²⁵ Zob.: Tenże, *Avant-garde et Révolution*, Preuves 1960 nr 111, s. 39–46.

Paryż zapowiada na maj wielką wystawę współczesnego malarstwa sowieckiego. Ironicznym zrządzeniem losu, ma się ona odbyć w Muzeum Sztuki Nowoczesnej. Nie zamierzam oczywiście powtarzać tutaj znanych banałów o wartości socrealizmu w malarstwie. Wolę zwrócić uwagę na pewien paradoks: nowoczesny, abstrakcyjny Zachód zbyt łatwo zapomina jak późno uznał malarstwo bezprzedmiotowe. W Związku Sowieckim było ono sztuką oficjalną kiedy Mondrian uchodził w Paryżu za biednego wariata. [...] Dlaczego symbioza między Awangardą a Rewolucją trwała tak krótko? A wydawała się tak oczywista...²⁶

Kierowane do włoskiego i francuskiego czytelnika eseje pozbawione są informacji o planowanym w Paryżu wydarzeniu i krytycznej uwagi dotyczącej stosunku zachodniej Europy do malarstwa bezprzedmiotowego. Po raz kolejny zatem Jeleński moduluje swoją wypowiedź do określonego adresata. Jednak zasadniczy trzon rozważań eseisty nie ulega modyfikacjom. Niezmiennie, zgodnie z tytułową deklaracją, dotyczy on awangardy i rewolucji, czyli sztuki i polityki. Analiza awangardowych ruchów w Rosji początku XX wieku prowadzi Jeleńskiego do oryginalnych (zwłaszcza w początku lat 60. XX stulecia) i przenikliwych wniosków:

Wydaje mi się jednak, że istniał głębszy związek pomiędzy rewolucją październikową i sztuką awangardy. Komunizm ma teologiczną wizję świata. Chodzi mu o koniec historii, o złoty wiek, który przemieni stosunki między ludźmi. [...] Nie bez znaczenia jest, że dwa wielkie kierunki rosyjskiej awangardy związanej z rewolucją — suprematyzm i konstruktywizm — wynikają z abstrakcji geometrycznej. Wszystkie wyrażone przez człowieka utopijne wizje, mające związek z tym ostatecznym złotym wiekiem, królestwem Bożym na ziemi, którym miało być urzeczywistnienie komunizmu, mają wspólną podejrzliwą niechęć nie tylko do sztuki figuratywnej, jak mógł przypuszczać Platon, ale do wszystkiego, co łączy sztukę z życiem organicznym. Idealiści, bezwiedni platonisci, natury pionowo religijne i purytańskie odczuwają pociąg do abstrakcji geometrycznej. Jakże często powtarza się przymiotnik „mistyczny” w pismach poświęconych Mondrianowi czy Malewiczowi. Wiemy skądinąd, że te same natury skłaniają się nieraz ku komunizmowi, przerzucając na płaszczyznę społeczną swój instynkt religijny²⁷.

Zauważmy, że Jeleński dostrzega pewne związki awangardowych kierunków w sztuce z totalitaryzmem. Zresztą to powinowactwo wskazuje konsekwentnie także w tekstach późniejszych. W eseju *Po pięćdziesięciu latach awangardy* ogłoszonym na łamach „Preuves” w 1964 roku omawia przeprowadzoną przez paryski miesięcznik ankietę — komentuje zatem wypowiedzi trzech osób związanych ze światem sztuki, dotyczące art informel — europejskiego kierunku malarstwa z lat 50. XX wieku. By przedstawić „sprzeczności sztuki nowoczesnej”, wypowiedzi ankietowanych umieszcza, jak sam pisze, w „kontekście bardziej ogólnym”²⁸. Korzysta zatem z własnych rozpoznań zaprezentowanych we wnikliwym eseju *O kilku sprzecznościach sztuki nowoczesnej* i powtarza francuskiemu czytelnikowi te tezy, które nieco wcześniej adresował do polskiego odbiorcy:

Widzimy, że dylemat Malarstwo — Antymalarstwo zahacza o inny: Ciągłość — Rewolucja. Przeszło pół wieku od chwili, gdy Sztuka Nowoczesna głosi swą rewolucyjność. W ciągu tego półwiecza ustaliła się już istotnie w tej dziedzinie tradycja rewolucji. Rewolucyjny jest Klee: „Chcę być jak noworodek, niewiedzący nic, absolutnie nic o Europie... Chcę być niemal prymitywny”. A także (inaczej) Mondrian: „Stworzenie cze-

²⁶ Tenże, *Awangarda i Rewolucja*, [w:] tegoż, *Zbiegi okoliczności*, Paryż–Kraków 2018, s. 323.

²⁷ Tamże, s. 324–325.

²⁸ K. A. Jeleński, *Après cinquante ans d'avant-garde*, Preuves 1964 nr 158, s. 28.

gość w rodzaju Raju nie jest możliwe, jeśli się go naprawdę chce”. Często (jest to logika naszego Wiek) Sztuka Rewolucyjna i Polityka Rewolucyjna zawierały przymierze, jak w ZSSR w latach 1917–1922.

Rewolucja Sztuki Nowoczesnej chciała obalić Estetykę, podobnie jak rewolucja marksistowska chciała obalić Historię. Ale jeśli Historia tak uporczywie trzyma się przy życiu w Związku Sowieckim, może podobnie ma się rzecz z Estetyką, przynajmniej w sensie, w którym wydaje się nieodłączną częścią ludzkiego doświadczenia²⁹.

Rok później, również równolegle, w „Kulturze” i w „Preuves” Jeleński podejmuje zagadnienie kultury masowej. Znow tak na łamach pisma Instytutu Literackiego, jak na stronach paryskiego miesięcznika pojawiają się *O kulturze masowej inaczej*³⁰ i *Cywilizacja przemysłowa i autentyczność*³¹, których swoistą kontynuacją stanowi tekst *Nowe oblicze Marksa i Malthusa*³². Choć w centrum zainteresowań eseisty jest kultura, to zwraca on tutaj uwagę na jej ukształtowanie przez koncepcje społeczne i wydarzenia polityczne. Jeleński nie deprecjonuje kultury masowej i nie poddaje jej druzgocącej krytyce. Uważa ją za ważny element życia społecznego.

Spośród licznych tekstów podejmujących zagadnienia związane ze sztuką, istotne miejsce zajmują sprawozdania z kolejnych zjazdów związków literatów. Zjazdy pisarzy, zwłaszcza tych z krajów demokracji ludowych, odnotowane przez Jeleńskiego na łamach „Preuves” układają się w cykl wypowiedzi, których problematyka oscyluje pomiędzy literaturą a polityką. Sprawozdawczy charakter zostaje przesiąknięty refleksją nad zakresem wolności w krajach komunistycznych. Pierwszymi artykułami podejmującymi te kwestie są publikowane równolegle w „Kulturze” i „Preuves”, różnie tytułowane i w różny sposób modulowane teksty: *Tryb literatury*³³ na łamach polskiego pisma i *Trzy Kongresy pisarzy*³⁴ — adresowane do Francuzów, poświęcone trzem zjazdom pisarzy, jakie miały miejsce w Polsce, Jugosławii i ZSRR w 1954 roku. Zjazdowi pisarzy polskich we Wrocławiu w 1958 roku Jeleński poświęcił tekst *Względne terrory*³⁵ drukowany w czasopiśmie związanym z Kongresem. Ponadto odnotował i skomentował wizytę i wywiad, jakiego moskiewskiemu czasopismu udzielił Antoni Sło-

²⁹ Tenże, *O kilku sprzecznościach sztuki nowoczesnej*, [w]: tegoż, *Zbiegi okoliczności...* s. 309–310. Ten sam fragment — po francusku — odnajdziemy w: Tenże, *Après cinquante ans d'avant-garde*, Preuves 1964 nr 158, s. 30–31 (“Voici le dilemme peinture-antipeinture lié à un autre: continuité-révolution. Il y a maintenant un demi-siècle que l'art modern se veut révolutionnaire. Il l'est avec Klee: „Je veux être comme un nouveau-né, ne sachant rien, absolument rien de l'Europe... Je veux être presque primitif”. Ou avec Mondrian: „La création d'une sorte d'Eden, dit-il, n'est pas impossible s'il y a la volonté.” Et souvent (c'est dans la logique même de notre siècle) art révolutionnaire et politique révolutionnaire ont eu partie liée, comme en U.R.S.S. de 1917 à 1922. Révolutionnaire, l'art modern a voulu abolir l'esthétique, comme la révolution marxiste a voulu abolir histoire (et, nous l'avons vu, il a parfois voulu abolir l'une et l'autre). Mais si l'histoire refuse aussi obstinément de se laisser abolir, peut-être en est-il de même pour l'esthétique, du moins dans la mesure où elle est profondément intégrée à l'expérience humaine”).

³⁰ Zob.: Tenże, *O kulturze masowej inaczej*, Kultura 1961 nr 5.

³¹ Zob.: Tenże, *Civilisation industrielle et authenticité*, Preuves 1961 nr 125.

³² Zob.: Tenże, *Nowe oblicze Marksa i Malthusa*, Kultura 1962 nr 9; Tenże, *Nouveaux visages de Marx et de Malthus*, Preuves 1963 nr 143.

³³ Zob.: Tenże, *Tryb literatury*, Kultura 1955 nr 3.

³⁴ Zob.: Tenże, *Trois congrès d'écrivains*, Preuves 1955 nr 49.

³⁵ Zob.: Tenże, *Les terreurs relatives*, Preuves 1959 nr 96.

nimski — ówczesny prezes Zrzeszenia Pisarzy Polskich, w czasie swojej wizyty w ZSRR³⁶.

Lektura literatury powstałej zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i w państwach pozostających pod wpływem Związku Radzieckiego przynosi szereg recenzji drukowanych w „Preuves”. Omówieniu konkretnych utworów towarzyszy zwykle bogaty kontekst, dlatego też charakterystyczne wydaje się dążenie eseisty do ukazania utworu na tle intelektualnych nurtów współczesnego świata. Jedną z pierwszych recenzji autorstwa Jeleńskiego opublikowana w „Preuves” dotyczy powieści Bernarda Minoreta *Camarilla*³⁷. W powieściowym kraju pojawiają się rewolucjoniści i komuniści. Jeleński, dostrzegając w utworze zręczną, choć powierzchowną kondensację losów dyktatorów i dyktatur, uznaje książkę Minoreta za gotowy scenariusz filmowy³⁸. Uwagę recenzenta przykuwają zatem te teksty, które poruszają ważką i nurtującą jego samego problematykę. Tym samym pierwsze wystąpienia polskiego eseisty na łamach paryskiego miesięcznika wyraźnie nakreślają jeden z ważniejszych obszarów zainteresowań Jeleńskiego. Licznym recenzjom nowości wydawniczych towarzyszą omówienia dotyczące twórczości wybranych pisarzy i poetów europejskich. Wśród nich szkic *Historia i bajka*, o pisarstwie Italo Calvino, tworzący dwugłos z François Bondym³⁹, czy artykuł prezentujący twórczość Elsy Morante⁴⁰.

Poza utworami literackimi Jeleński na łamach „Preuves” omawia także książki z zakresu historii sztuki i refleksji estetycznej, swoją uwagę poświęca zarówno opracowaniom o sztuce dawnej, zwłaszcza baroku (*Przykład Caravaggia*⁴¹, *Wiadomości barokowe*⁴² czy *Ujednoczyć przestrzeń*⁴³), jak i książkom, które prezentują współczesnych artystów (*Marx Ernst: ptak wyższej przestrzeni*⁴⁴) oraz najnowsze tendencje w sztuce (*Ponowne odkrycia*⁴⁵, *Eros i styl nowoczesny*⁴⁶). Krytyczny dorobek Jeleńskiego obfituje ponadto w recenzje wystaw: *Sześciu Giorgione i stu trzydziestu Giorgioneschi*⁴⁷, *Od Giotta do Belliniego*⁴⁸, *Młoda szkoła paryska w Wiedniu*⁴⁹. I wreszcie teksty znacznie przekraczające ramy recenzji, dla których wystawa bywa jedynie punktem wyjścia do podjętej refleksji dotyczącej twórczości artystycznej: *Stanislaw Lepri Ernst Fuchs*⁵⁰ czy *Hans Bellmer albo niestosowny ból*⁵¹. Przytoczone powyżej tytuły to oczywiście ułamek krytycznego dorobku Jeleńskiego publikowanego w „Preuves”.

³⁶ Zob.: Tenże, *Une hirondelle polonaise à Moscou (Polska jaskółka w Moskwie)*, Preuves 1958 nr 93.

³⁷ Tenże, *La Camarilla et M. Wurmser*, Preuves 1954 nr 43. Uwagi o książce pojawiają się także w Notatkach wydawniczych na łamach Kultury 1954 nr 6.

³⁸ Zob: Tamże, s. 96.

³⁹ *Pour Comprendre Calvino*: F. Bondy, *La morale et la tactique (Moralność i taktyka)*, K. A. Jeleński, *L'Histoire et la fable (Historia i bajka)*, Preuves 1957 nr 82.

⁴⁰ K. A. Jeleński, *Le paradis des limbes et la réalité (Raj odchłani i rzeczywistość)*, Preuves 1963 nr 150.

⁴¹ Tenże, *L'exemple Caravage*, Preuves 1960 nr 117.

⁴² Tenże, *Actualité du baroque*, Preuves 1959 nr 103.

⁴³ Tenże, *Unifier l'espace*, Preuves 1965 nr 175.

⁴⁴ Tenże, *Marx Ernst: oiseau d'espace supérieure*, Preuves 1959 nr 105.

⁴⁵ Tenże, *Réinventions*, Preuves 1955 nr 55.

⁴⁶ Tenże, *Éros et modern style*, Preuves 1965 nr 170.

⁴⁷ Tenże, *Les six Giorgione et les cent trente Giorgioneschi*, Preuves 1955 nr 57.

⁴⁸ Tenże, *De Giotto à Bellini, d' Ajaccio à Cherbourg*, Preuves 1956 nr 64.

⁴⁹ Tenże, *La jeune école de Paris à Vienne*, Preuves 1959 nr 104.

⁵⁰ Tenże, *Stanislaw Lepri et Ernst Fuchs*, Preuves 1954 nr 41.

⁵¹ Tenże, *Hans Bellmer ou la douleur déplacée*, Preuves 1964 nr 163.

niemniej próba ta dowodzi niezwyklej wręcz wszechstronności autora *Awangardy i Rewolucji*.

Podobnie jak w obszarze refleksji społeczno-politycznej istotne miejsce zajmuje sytuacja w Polsce, tak w dziedzinie sztuki ważnymi tematami tekstów z „Preuves” stają się dzieła polskich twórców. Czytelników „Kultury” Jeleński zapoznawał z myślą Zachodu, zaś tym z wolnej części Europy ukazywał artystyczne dziedzictwo Polski. Dzięki swemu piarstwu przedstawił europejskiemu odbiorcy dzieła polskiej sztuki plastycznej, a nade wszystko literackiej. Świadczą o tym liczne teksty publikowane w „Preuves”, między innymi *W poszukiwaniu wyjątkowego*⁵² czy *Sztuka nieformalna i nonkonformizm*⁵³ — tekst poświęcony przede wszystkim XX-wiecznej sztuce polskiej, zwłaszcza jej nowatorskim rozwiązaniom, które w równym stopniu objęły twórczość plastyczną i literacką. Tej ostatnie poświęcił najwięcej uwagi.

W 34. numerze „Preuves” ukazał się fragment *Dziennika* Witolda Gombrowicza, poprzedzony wprowadzeniem autorstwa Konstantego Jeleńskiego⁵⁴. Tekst ten rozpoczął długoletni proces prezentacji piarstwa autora *Ferdydurke* czytelnikom z Zachodu. Jerzy Giedroyc pisał:

Dzięki Jeleńskiemu Kongres, a właściwie Bondy i „Preuves” pomogli nam również w przypadku Gombrowicza, którego wiele drukowali. Jest to ich bardzo wielka zasługa. Istotną rolę w tej sprawie odegrał Bondy⁵⁵.

Twórczość Witolda Gombrowicza wydaje się jednym ze zworników przyjaźni między François Bondym a Konstantym Jeleńskim. Obydwaj podkreślają wagę dzieła pisarza. „Dzięki Gombrowiczowi zmieniło się moje pojmowanie literatury. Pierwszą książką, którą przeczytałem, była *Ferdydurke* w hiszpańskim tłumaczeniu, oczarowała mnie”⁵⁶ — pisał Bondy. W kreślonym zaś ręką Jeleńskiego *Zarysie życiorysu* czytamy: „Lektura *Ferdydurke* Gombrowicza w roku 1937 wydaje mu się kluczem do tego, czym jest rodzina, szkoła i kraj”⁵⁷. Jeleńskiego i Bondy’ego łączyła zatem chęć promocji twórczości Gombrowicza na Zachodzie. Obydwaj podejmowali działania zmierzające do tego, by poznała go Europa. Wzajemna fascynacja dziełem autora *Trans-Atlantyku* zaowocowała nie tylko kolejnymi artykułami na łamach „Preuves”, sygnowanymi nazwiskami Bondy’ego⁵⁸ i Jeleńskiego⁵⁹, ale także wspólną książką⁶⁰ dotyczącą sztuk

⁵² Tenże, *A la recherche de l’unique*, Preuves 1960 nr 107.

⁵³ Tenże, *L’art Informel et non-conformisme*, Preuves 1962 nr 133.

⁵⁴ Tenże, *Witold Gombrowicz*, Preuves 1953 nr 34.

⁵⁵ J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994, s. 176.

⁵⁶ *Intelektualna Europa. Z François Bondym rozmawia Iza Chruścińska*, Przegląd Polityczny 1997 nr 33/34, s. 67.

⁵⁷ K. A. Jeleński, *Zarys życiorysu*, [w:] tegoż, *Zbiegi okoliczności*, s. 18.

⁵⁸ F. Bondy, *Note sur Ferdydurke (Nota na temat Ferdydurke)*, Preuves 1953 nr 32. Do „Preuves” Bondy napisał ponadto: *Witold Gombrowicz ou les duels d’ombre d’un gentilhomme polonais* (Witold Gombrowicz czyli szlachcica polskiego pojedynki cieniów), Preuves 1966 nr 183.

⁵⁹ Zob.: K. A. Jeleński, *Witold Gombrowicz ou l’immaturité adulte* (Witold Gombrowicz lub dorosła niedojrzałość). Obok tekstu Jeleńskiego „Preuves” publikuje fragment *Dziennika* Witolda Gombrowicza, Preuves 1959 nr 95. Uwagi dotyczące dzieła Gombrowicza znajdują się w ponadto w eseju tegoż, *L’art Informel et non-conformisme*, Preuves 1962 nr 133.

⁶⁰ F. Bondy, C. Jelenski, *Witold Gombrowicz*, München 1978.

teatralnych Gombrowicza. Jeleński i Bondy przygotowali również niemiecki przekład nieznaney, wczesnej sztuki pisarza pod tytułem *Historia*. Skuteczne działania tego duetu potwierdziło francuskie wydanie *Ferdydurke*. Oto jak wyglądała troska o polską kulturę — równoważną światowej.

Bez wątpienia Jeleński jako członek redakcji „Preuves” miał znaczący wpływ na dobór materiałów publikowanych w czasopiśmie. Jego obecność w redakcji otworzyła łamy miesięcznika polskim pisarzom, ich utwory zaś współkształtowały charakter pisma. Kwietniowy numer z 1957 roku opublikował utwory m.in. Marii Dąbrowskiej, Antoniego Słonimskiego, Jerzego Andrzejewskiego, Juliana Przybosa, Mieczysława Jastruna, Jana Kotta, Zbigniewa Herberta, Tadeusza Różewicza, Mirona Białoszewskiego i Marka Hłaski. Opowiadanie Hłaski *Odlatujemy w niebo*⁶¹ poprzedzone tekstem Jeleńskiego pojawiło się w miesięczniku rok później. Prezentacji sylwetki autora zbioru *Pierwszy krok w chmurach* zachodniemu odbiorcy towarzyszyło omówienie specyfiki stalinowskiej literatury, operującej jedynie idealnym schematem pozytywnego bohatera⁶². Na tle literatury upaństwowionej Jeleński przedstawił fenomen pisarstwa Hłaski.

W tych opowiadaniach odnajdujemy tematy, które zostały już omówione gdzie indziej. Czy polityczne „reżimy”, choć się różnią, obejmują głębsze pokrewieństwa psychologiczne? A może pokolenie Hłaski napotyka wszędzie tę samą trudność: gdzie i jak znaleźć ważne zaangażowanie społeczne? Bohater Marka Hłasko odpowiada wizerunkowi Marlona Brando lub Jamesa Deana — „twardego” chłopca, cynicznego, ale zawsze „anielskiego”, zbuntowanego przeciwko społeczeństwu, ale nie mogącego wyrazić tego buntu jakimkolwiek wyborem społecznym, ponieważ wszystkie wybory wydają mu się równie obrzydliwe, z powodu jego obsesyjnej nostalgii za absolutem⁶³.

Przyszedł też czas na zaproponowanie europejskiej publiczności synestezyjnego, niepokojącego dzieła twórcy patronującego współczesności — Brunona Schulza. François Bondy pisał:

„Preuves” nie skłaniały się ku temu, by odkrywać pisarzy francuskich ale by przybliżyć sylwetki pisarzy zagranicznych, na pierwszym miejscu Czesława Miłosza i Witolda Gombrowicza, później Bruno Schulza, zamordowanego przez SS w 1942 roku. Jego *Traktat o manekinach* został zilustrowany przez Leonor Fini⁶⁴.

Obecność polskich pisarzy w czytelniczym obiegu Europy stała się faktem, także, a może przede wszystkim za sprawą przyjaźni łączącej Konstantego Jeleńskiego

⁶¹ M. Hłasko, *En route vers le ciel*, Preuves 1958 nr 87.

⁶² K. A. Jelenski, *Marek Hlasko*, Preuves 1958 nr 87.

⁶³ Tamże, s. 21. („Nous trouvons, dans cet récit, des thèmes déjà entrevus par ailleurs. Les „régimes” politiques, aussis différents qu’ils apparaissent, recouvrent-ils des affinités psychiques plus profondes? Ou, plutôt, la génération de Hlasko se heurte-t-elle partout à la même difficulté: où et comment trouver un engagement social valable? Le héros de Marek Hlasko correspond à une image personnifiée par Marlon Brando, ou James Dean — le garçon „dur”, cynique, mais toujours „angélique”, révolté contre la société, mais ne pouvant exprimer cette révolt par aucun choix social, car tous les choix lui paraissent également détestables, obsédé qu’il est par une nostalgie de l’absolu”).

⁶⁴ F. Bondy, *Une revue française pas comme les autres*, s. 572 („Preuves n’avait pas pour vocation de découvrir des écrivains français, mais eut la chance de révéler des écrivains étrangers, en premier lieu Czeslaw Milosz et Witold Gombrowicz, plus tard Bruno Schulz assassiné par SS en 1942. Son *Traité des mannequins* était illustré par Leonor Fini”).

z François Bondym. Jak wskazywał monografista Kongresu, duet ten określił charakter paryskiego miesięcznika.

W *Autobiografii na cztery ręce* Jerzy Giedroyc pisał:

„Kultura” miała [...] dwóch ambasadorów — lepiej ministrów spraw zagranicznych: Józia Czapskiego i Kota Jeleńskiego. Zawdzięczaliśmy im niemal wszystkie nasze znajomości poza kręgiem polskim⁶⁵.

Niewątpliwie Konstanty Jeleński odgrywał rolę ministra spraw zagranicznych w działaniach na rzecz Instytutu Literackiego, zaś jego pisarska i organizacyjna aktywność zarówno na łamach „Preuves”, jak i w strukturach organizacyjnych Kongresu Wolności Kultury dowodzi, że był on przede wszystkim ambasadorem i promotorem kultury polskiej na Zachodzie, który na przekór politycznemu podziałowi świata nieustannie zabiegał o jedność kultury europejskiej.

LITERATURA

- Bondy F., Jelenski C., *Witold Gombrowicz*, München 1978.
Bondy F., *Kot*, „Kultura” 1987, nr 7 /8, s. 37.
Bondy F., *Note sur Ferdydurke*, „Preuves” 1953, nr 32.
Bondy F., *Pour Comprendre Calvino. La morale et la tactique*, „Preuves” 1957, nr 82.
Bondy F., *Witold Gombrowicz ou les duels d'ombre d'un gentilhomme polonais*, „Preuves” 1966, nr 183.
Giedroyc J., *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1994.
Glondys O., *Kongres Wolności Kultury i wolność Czesława Miłosza: refleksja o zaangażowaniu i drodze do prawdy w dobie zimnej wojny*, „Archiwum Emigracji. Studia — Szkice — Dokumenty” 2011, z. 1–2.
Grémion P., *K. Jeleński a Kongres Wolności Kultury*, „Kultura” 1987, nr 9.
Grémion P., *Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury w Paryżu (1950–1975)*, Warszawa 2004, s. 38.
Grémion P., *Présentation*, [w:] „Preuves”, *une revue européenne à Paris. Présentation, choix de textes et notes de Pierre Grémion. Postface de François Bondy*, Paris 1989.
Hłasko M., *En route vers le ciel*, „Preuves” 1958, nr 87.
Intelektualna Europa. Z François Bondym rozmawia Iza Chruścińska, „Przegląd Polityczny” 1997, nr 33/34.
Jeleński K. A., *Avant-garde et Révolution*, „Preuves” 1960, nr 111.
Jeleński K. A., *La Pologne découvre le connu*, „Preuves” 1956, nr 64.
Jeleński K. A., *Po trzęsieniu ziemi*, „Kultura” 1956, nr 5.
Jeleński K. A., *Avanguardia e rivoluzione*, „Tempo Presente” 1960, nr 4.
Jeleński K. A., *Chronique de Poznan*, „Preuves” 1956, nr 66.
Jeleński K. A., *La Pologne entre l'étable et l'autel*, „Preuves” 1959, nr 106.
Jeleński K. A., *L'argument chinois en Pologne*, „Preuves” 1957, nr 77.
Jeleński K. A., *Nouveaux visages de Marx et de Malthus*, „Preuves” 1963, nr 143.
Jeleński K. A., *A la recherche de l'unique*, „Preuves” 1960, nr 107.
Jeleński K. A., *Actualité du baroque*, „Preuves” 1959, nr 103.
Jeleński K. A., *Après cinquante ans d'avant-garde*, „Preuves” 1964, nr 158, s. 28.
Jeleński K. A., *Awangarda i Rewolucja*, [w:] tegoż, *Zbiegi okoliczności*, Paryż–Kraków 2018.
Jeleński K. A., *Civilisation industrielle et authenticité*, „Preuves” 1961, nr 125.
Jeleński K. A., *Correspondances catoliques*, „Preuves” 1954, nr 36.
Jeleński K. A., *De Giotto à Bellini, d' Ajaccio à Cherbourg*, „Preuves” 1956, nr 64.
Jeleński K. A., *Eros et modern style*, „Preuves” 1965, nr 170.

⁶⁵ J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, s. 173.

- Jeleński K. A., *Fénéon: krytyk i amator* („Preuves” 1967, nr 191), *Gepard w proch obrócony* („Preuves” 1959, nr 97), tłum. P. Kłoczowski, „Zeszyty Literackie” 1992, nr 40.
- Jeleński K. A., *Hans Bellmer ou la douleur déplacée*, „Preuves” 1964, nr 163.
- Jeleński K. A., *L’art Informel et non-conformisme*, „Preuves” 1962, nr 133.
- Jeleński K. A., *L’art. Informel et non-conformisme*, „Preuves” 1962, nr 133.
- Jeleński K. A., *L’exemple Caravage*, „Preuves” 1960, nr 117.
- Jeleński K. A., *La Camarilla et M. Wurmser*, „Preuves” 1954, nr 43.
- Jeleński K. A., *La jeune école de Paris à Vienne*, „Preuves” 1959, nr 104.
- Jeleński K. A., *La vie intérieure et la force physique. Destin de l’Église en Pologne*, „Preuves” 1953, nr 33.
- Jeleński K. A., *Le paradis des limbes et la réalité*, „Preuves” 1963, nr 150.
- Jeleński K. A., *Les six Giorgione et les cent trente Giorgioneschi*, „Preuves” 1955, nr 57.
- Jeleński K. A., *Les terreurs relatives*, „Preuves” 1959, nr 96.
- Jeleński K. A., *Marek Hlasko*, „Preuves” 1958, nr 87.
- Jeleński K. A., *Marx Ernst: oiseau d’espace supérieure*, „Preuves” 1959, nr 105.
- Jeleński K. A., *Nowe oblicze Marksa i Malthusa*, „Kultura” 1962, nr 9.
- Jeleński K. A., *O kilku sprzecznościach sztuki nowoczesnej*, [w:] tenże, *Zbiegi okoliczności*, Paryż–Kraków 2018.
- Jeleński K. A., *O kulturze masowej inaczej*, „Kultura” 1961, nr 5.
- Jeleński K. A., *Rèinvetions*, „Preuves” 1955, nr 55.
- Jeleński K. A., *Stanislas Lepri et Ernst Fuchs*, „Preuves” 1954, nr 41.
- Jeleński K. A., *Trois congrès d’écrivains*, „Preuves” 1955, nr 49.
- Jeleński K. A., *Tryb literatury*, „Kultura” 1955, nr 3.
- Jeleński K. A., *Une hirondelle polonaise à Moscou*, „Preuves” 1958, nr 93.
- Jeleński K. A., *Unifier l’espace*, „Preuves” 1965, nr 175.
- Jeleński K. A., *Witold Gombrowicz ou l’immaturité adulte*, „Preuves” 1959, nr 95.
- Jeleński K. A., *Witold Gombrowicz*, „Preuves” 1953, nr 34.
- Jeleński K. A., *Zarys życiorysu*, [w:] tegoż, *Zbiegi okoliczności*, Paryż–Kraków 2018.
- Jeleński K. A., *La Pologne de Gomulka. Espoirs et dangers*, „Preuves” 1957, nr 72.
- Jeleński K.A., *Pour Comprendre Calvino. L’Histoire et la fable*, „Preuves” 1957, nr 82.
- Kandziora J., *Wprowadzenie*, [w:] *Konstanty Aleksander Jeleński w wydawnictwach Instytutu Literackiego*, Warszawa 2007, s. XIX.
- Kerski B., *Pisać i zachęcać do pisania. Portret François Bondy’ego*, [w:] tegoż, *Homer na placu Poczdamskim. Szkice polsko-niemieckie*, Lublin 2008, s. 24.
- Kowalczyk A. S., *Kongres Wolności Kultury. Jeleński. Miłosz*, [w:] tegoż, *Wena do polityki. O Giedroyciu i Mieroszewskim*, Warszawa 2014.
- Laquer W., *Kongres Wolności Kultury*, „Przegląd Polityczny” 1997, nr 33/34, s. 60.
- Supruniuk M. A., *Przyjaciele wolności. Kongres Wolności Kultury i Polacy*, Warszawa 2008.

KONSTANTY ALEKSANDER JELEŃSKI AND THE *PREUVES*: A RECONNAISSANCE

The article constitutes an overview of texts published by Konstanty A. Jeleński in the monthly *Preuves*. It discusses the dominant themes of the writer’s co-operation with the periodical of the Congress for Cultural Freedom. Since Jeleński published in the *Preuves* for sixteen years (1953–1968), it is the second most important periodical presenting the essayist’s texts, next to the Literary Institute’s *Culture*. The French legacy of the Polish writer has not been collected in one place yet. Numerous issues of the *Preuves* present Jeleński’s long essays, extensive commentaries on social and political matters, reviews of books and art events, as well as accounts and notes concerning current cultural events. The article therefore sheds light on an element of the writer’s legacy which remains largely unknown to critics and readers.

KEY WORDS: Konstanty A. Jeleński, *Preuves*, Congress for Cultural Freedom, European values, Polish diasporic culture.

SŁOWA KLUCZOWE: Konstanty A. Jeleński, „Preuves”, Kongres Wolności Kultury, wartości europejskie, kultura polska w diasporze